

Çatma Ağaçtan Taş Kaleye: Kala-i Bana Luka (1703-1715)

Muhittin Kul*

(ORCID ID: 0000-0002-6924-288X)

Makale Gönderim Tarihi

05.12.2019

Makale Kabul Tarihi

24.12.2019

Özet

Osmanlı devletinin bir eyaleti olan Bosna'nın kuzeyinde yer alan Bana Luka uzun yıllar eyaletin merkezi olmuştur. Şehir, başarısız II. Viyana kuşatması sonrası, ilkinde Avusturyalı çeteler, ikincisinde ise Avusturya ordusu tarafından işgale uğramıştır. Bu işgaller neticesinde şehrin önemli bir kısmı yakılıp yıkılmıştır. XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı merkezi yönetimi Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya gibi iki büyük gücün saldırılarına karşı sınır boylarındaki en önemli savunma yapıları olan kaleleri güçlendirme kararı almıştır. 1703 tarihinde bu kalelerin en önemlilerinden olan Bana Luka kalesinin tamirine başlanılmıştır. Kale, belgelerde belirtildiği haliyle çatma ağaçtan ve içi toprak dolu bir yapıdır. Kalenin tamir süreci yaklaşık olarak 12 yıl sürmüştür. Sürenin bu kadar uzamasının en başta gelen sebeplerinden birisi iktisadi durumun zorluğudur. Bunun yanında devletin sınır boylarında aynı anda birçok yerde kale tamir işine girişmesi de buna katkıda bulunmuştur. Bu makalede ilk inşasında kârgir taş, daha sonra yıpranmalardan dolayı çatma ağaçtan yapılan bir Osmanlı kalesinin tekrar kârgir taş bir yapıya dönüşüm süreci dönemin olayları ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bosna Eyaleti, Bana Luka, Kale, Çatma Ağaç, Tamir, XVII. Yüzyıl.

From a Solid Wood to Masonry Construction: The Banja Luka Castle (1703-1715)

Abstract

As one of the states of the Ottoman Empire, Banja Luka, located in the north of Bosnia, was the centre of this province for many years. After two failures in

* Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muhittinkul@artvin.edu.tr.

Vienna sieges, the city was occupied by Austrian gangs at first and the second by the Austrian army. During these events, a significant part of the city was burned down. Following the Karlowitz treaty, the Ottoman central administration decided to strengthen the castles, which were the defence structures along the border against the attacks of forces like Austria, Venice, Poland, and Russia. Accordingly, in 1703, the repair of Banja Luka castle was started in the western borders of these castles. The castle, as stated in the documents, is a structure of solid wood and filled with soil. The repair process of the castle took approximately 12 years. One of the main reasons for such a prolongation of time was the difficulty of the economic situation. In addition, the state's attempt to repair castles in many places at the same time along the border caused to this prolongation. In this article, the process of transforming an Ottoman castle made of masonry in its first construction and then made of a solid wood due to wear and tear, and later again as a masonry structure is discussed in the light of the events of the period.

Keywords: Ottoman Empire, Bosnia Province, Banja Luke, Castle, a Solid Wood, Repair, XVIII. Century.

Giriş

Günümüzde Bosna Hersek Cumhuriyetinin kuzeybatısında yer alan Bana Luka, içinden geçen Virbas nehri sayesinde kuzey ve güney olmak üzere iki yönlü bir büyüme gerçekleştirmiştir. Deniz seviyesinden yüksekliği 156. metre olan şehir nehriyle birlikte geniş bir ova içinde ve bu ovaya hâkim bir konumda yer almaktadır. Ovayı bölen Virbas nehrinin Sava nehrine akış yönü haricinde şehrin etrafı dağlarla çevrilidir. Ormanlarla kaplı bu dağların en alçağı 383 metre ile batıda Laus ve en yüksekği 1338 metre ile Cemernica'dır.¹

Şehrin isminin nereden geldiği konusu tartışmalıdır. Kaynaklarda Banya Luka olarak ilk kez 1494 tarihli bir belgede zikredilmektedir.² Şehri

¹ Fehim Bayraktareviç, "Banaluka", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1979, 299-300, Elma Koric, "Fortifikacijski Kompleks Banje Luke U XVI Stoljeću", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju (POF)*, Vol. 56, Sarajevo 2007, 145. Zlata Duraković, *Banja Luka- Geschichte, Kunst und Kultur*, Wien 2015. 1

² Hamdija Kresevljakovic, "Stari Bosanski Gradovi", *Naše Starine Godišnjak Zavoda Za Zaštitu Spomenika Kulture Sr Bosne I Hersegovine*, I, Sarajevo, 1958, I, 26.

ziyaret eden Evliya Çelebi ise bu konuda bazı fikirler öne sürer. Ona göre Bana Luka'da bulunan ılıcalardan dolayı şehre banya(ılıca) adı verilmiştir. Buna ilaveten nehir boyunca uzayan bir şehir olmasından dolayı da Luka (uzun) şehir denilmiştir.³

Hem Kâtip Çelebi hem de Evliya Çelebi Virbas nehrinin her iki yakasında yerleşim olduğunu ifade eder. Bunun yanında nehrin sol tarafında yukarı (Gornji) ve aşağı (Donji) şehir olarak adlandırılan iki yerleşim birimi bulunmaktadır. Bunlardan yukarı şehir Eski Bana Luka

³ Evliya Çelebi'nin yazmış olduğu seyahatnamenin günümüze ulaşan birçok nüshası olmakla birlikte, bu çalışmada yazarın en çok bilinen ve en güvenilir kabul edilen Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü 307 nolu nüshanın transkripsiyonlu ve çeviriyazı hali kullanılmıştır. Adı geçen nüshanın tercih edilmesindeki başlıca sebep ise elimizdeki Toronto Üniversitesi Kütüphanesinde DR 432 E 8 kodlu 1315 yılı Dersaadet İkdâm Matbaası basımı olan nüshadaki yazım yanlışları ve eksik metinlerdir. Buna örnek olarak; 307 nolu nüshada geçen; "...Evsâf-ı binâ-yı hısn-ı hasîneyn, ya'nî şeh-i Banyaluka-i kal'ateyn; İki kal'a olduğuyçün defterhâne-i şeh-i Sarây'da Banyalukateyn derler. Mukaddemâ kal'anın biri Engür kralından kalup sene (---) târîhinde Gâzî Ferhâd Paşa feth edüp kal'a-i kadîm mukâbelesinde Ferhâd Paşa bir kal'a dahi müceddeden inşâ etmişdir, ammâ gâyet metîn ve sa'bdır, lâkin ikisi de küçük kal'acıklardır. Bu kal'ateynin mâbeyne-hümâları iki bin adım birbirinden ba'iddir, ammâ ikisi de nehr-i Virbaz'ın aşağı akdığının sol tarafında kârgîr binâ-yı seng-âbâd kal'a-i Ferhâd Paşa'dır..." ile DR 432 E 8'de yer alan; "...Banaluka kal'esî, burası iki kaleden ibaret olduğundan saray şehri defterhanesinde (banalukateyn) dinmiştir. Burayı Gazi Ferhad Paşa feth idüp kadim kal'e mukabelesinde yeni bir kal'e bina eylemiştir ki araları iki adımdan baiddir ama ikisinde deryaz nehrinin aşağı akdığının sol tarafında olub kargir binalardır. ..." cümleleridir. Her iki metinde zikredilen ve belgelerde de sıkça karşılaşılan Virbas nehri 1315 baskısında deryaz olarak yazılmıştır. Bununla birlikte iki kale arasındaki mesafe 1315 baskısında iki adımdan uzak olarak ifade edilmesi ve her iki kalenin de kargir olduğunun belirtilmesi de 307 nolu nüsha ile farklılıklar taşımaktadır. Bu ve bunun gibi sebeplerden dolayı bu çalışmada 307 nolu nüshanın transkripsiyonlu ve çeviriyazılı hali kullanılmıştır. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı kütüphanesi Bağdat 307 numaralı yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz. Yücel Dağlı-S.A. Kahraman, İbrahim Sezgin) Yapı Kredi Yayınları. 5. Kitap, İstanbul-2001, 260. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1-6. Kitaplar*, (Haz. Yücel Dağlı- S.A. Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013. 322. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Cilt, İlk Tab', Dersaadet İkdâm Matbaası, 1315. Bu nüshaların dışında incelemesini yaptığımız iki nüshada da 1315 baskısındaki yazım yanlışları ve eksik metinler aynen mevcuttur. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Cilt, Devlet Matbaası İstanbul 1928. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname*, Beşinci Cilt, Birleşik Yayınevi, İstanbul.

olarak adlandırılmakla birlikte zamanla önemini kaybetmiştir. Bu kısma varoş da denmektedir. Aşağı şehir ise ova kısmındadır.⁴

Şehrin etrafında görülen Roma dönemi kalıntıları bu tarihte bir şehir varlığı olduğunu göstermektedir. Şehir sonraki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de askeri bir yerleşim olarak gelişme göstermiştir.⁵ Askeri ehemmiyetinin yanında, zamanla, şehrin gelişmesinde temel karakter ticaret olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında toprağı da oldukça verimlidir.⁶

Osmanlı kuvvetleri tarafından 1463'de Bosna'nın ele geçirilmesi akabinde şehrin önemi artmış olmasına rağmen Bana Luka'nın fethedilişi 1528 tarihini bulmaktadır. Şehir, fethi akabinde önceki dönemlerde olduğu gibi askeri amaçlarla kullanılmış, 1540 tarihinden itibaren ise Müslümanların yerleşmesiyle mahalleler oluşmaya başlamıştır.⁷

Kanuni döneminde (1540) kale içindeki nefer sayısı 105 olarak görünmekle birlikte 10 yıl sonra kale nüfusu biri imam olmak üzere 41'e düşmüştür. Şehir nüfusu 9 mahallede 217 Müslim, varoş kesiminde ise

⁴ "Konstantinopolis'ten otuz gün uzaklıkta, Verbas'ın her iki kıyısı boyunca uzanan..." Mustafa bin Abdullah Hacı Kalfa, *Rumeli und Bosna Geographisch Beschrieben*, Hazırlayan: Joseph Von Hammer, Wien 1812, s. 164. "...Kıbleden cânib-i şimâlden garba meyyâl iki cânibleri orma[n]lı dağlar ve sâfi bâğlar ile müzeyyen bir vâsi' dere içinde cereyân eden nehr-i azîm Virbaz'ın iki cânibinde birer sâ'at uzun şehirdir, ammâ iki tarafı da ensizdir..." Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Cilt, 260. Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1-6. Kitaplar*, 322. Hamdija Kresevljakovic, *Izabrana Djela III, Banje, Vodovodi, Hanovi I Karavansaraji, Banje U Bosni I Hercegovini (1462-1916)*, Veselin Maslesa, Sarajevo, 1991, 68.

⁵ Alija Bejtic, "Banja Luka Pod Turskom Vladivinom, Arhitektura I Teriterijalni Razvitak Grada U XVII XVII Vijeku", *Nase Starine*, Sarajevo 1953, 92. Feridun Emecen, "Banaluka", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, 49-50. Elma Koric, "Fortifikacijski Kompleks Banje Luke U XVI Stoljeću", 145.

⁶ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek: Siyasi, İdari, Sosyal ve Ekonomik Durum*, TTK Basimevi, Ankara 2010, 254, 265. Enes Pelidija, *Bosanski Ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718.*, izd. »Veselin Masleša«, Sarajevo 1989, 68.

⁷ Emecen, "Banaluka", 50. Kresevljakovic, "Starı Bosanski Gradovi", 26.

26 Müslim 31 gayrimüslim olmak üzere 57 hanelik bir nüfusa sahiptir.⁸ Evliya Çelebi ziyaret ettiği şehrin nüfusu ile ilgili detaylı bilgi vermemiş, sadece 45 mahalleden oluştuğunun belirtmiştir.⁹

1683 Viyana kuşatmasındaki başarısızlığın ardından sınır bölgelerindeki Avusturya baskısı artmıştır. Bosna Eyaletinde içerisinde Bana Luka'nın da bulunduğu birçok kalenin korunması amacıyla 1686'da gerekli tedbirlerin alınması için devlet merkezinden hükümler yazılmıştır.¹⁰ 1688'in ocak ayında Bosna Beylerbeyi Mehmed Bey'e gönderilen hükümde düşmanın Bana Luka'ya zarar vermemesi için gerekli önlemlerin alınması istenilmiştir.¹¹ Buna karşın bu tarihte Bana Luka şehri Avusturya'nın gönderdiği çetelerce tahrip edilmiştir. Bu saldırıda Bana Luka halkının yarısı çetelerce öldürülmüştür.¹² 1691'de Hersek sancağı mutasarrıfı Ali Beye gönderilen emirde önemine binaen askerleriyle birlikte Bana Luka'yı koruması istenmiştir.¹³ 1693 yılında da bu saldırılar bütün Bosna hudut hattı boyunca tekrarlanmış, birçok şehir, kale ve palanka bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.¹⁴ 1697

⁸ 1662 tarihinde varoş nüfusu 75 haneydi. BOA., MAD., D., 540. s. 219; BOA., TT., D., 411., s. 72-80; BOA., TT., D., 435, s. 395, 396; BOA., TT., D., 201 s. 237-240; BOA., TT., D., 239. 2.

⁹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Cilt, 260. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1-6. Kitaplar*, 322. XVIII. Yüzyılın başların da sadece kale içerisindeki nefer sayısı 1.125'dir. BOA, D. BKL.d. 32286. 9. BOA, D. BKL.d.32294. 2. BOA, D. BKL.d. 32295. 3.

¹⁰ "İhlivne ve Ma'denler ve Bana Luka ve sa'ir kılâ' ve bukâ'-ı yâzen bi'llâhi te'âlâ düşman-ı dînden zarar u gezend erişmek ihtimâli olup..." BOA. ADNS.ŞKT.d.10, s. 35, Mesut Demir, 1686-1687 (H. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul-2010, 218.

¹¹ "Sen ki mîr-i mîrân-ı mûmâ-ileyhsin Ehlune'de kifâyet mikdârı asker ile Ali -dâme ikbâluhû-'yu alıkoyp, kendin mükemmel ve müretteb kapun ve yarar ve güzide ve müsellah ve müstevfî âdemlerin ve eyâletin askeriyle Bana Luka 'ya gelüp ol havâlîyi keyd-i mekr-i a'dâ-yı li'amdan gereği gibi leyl ü nehâr muhkem muhâfaza edüp mazarrat-ı a'dâ-yı dînden dide-güşâ-yı basîret üzere olasın" denilerek BOA. ADNS.ŞKT.d.10, s. 146. Demir, 1686-1687 (H. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin..., 399.

¹² Emecen, "Banaluka", 50.

¹³ BOA. ADVNSMHH. 99, s.160.

¹⁴ "küffâr-ı hâksârdan tâife-i efreng-i bed-renk uskok eşkiyasıyla Ehlûne ve Akhisar ve ol havalilere ve Bahanoğlu? hırvat ve ol semtin keferesiyle Bana Luka ve Maden ve ol semtlerde vâki' kılâ ve palankalara ve Venedik ve Karadağ haydukları ile Hersek

tarihinde yine bir Avusturya saldırısı sonucu şehir büyük oranda yıkılmış, 1699'da da Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş olmasına rağmen bu durum çok sürmemiştir.¹⁵

Bana Luka şehri ve kalesine 1736'da Avusturya ordusu tarafından saldırılmış, saldırı Hekimoğlu Ali Paşa tarafından bertaraf edilmiştir. Şehir 1878 Avusturya işgali ile birlikte Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.¹⁶

Çatma Ağaç ile Taş Kale arasındaki farklar ve Bana Luka Kalesi

XVII. yüzyıl boyunca savaşlarda yaşanan olumsuz gelişmeler Osmanlı devletinin sınır güvenliğine daha da fazla önem vermesine yol açmıştır. Sınır bölgelerindeki askeri savunma yapılarından en müstahkemi olan kaleler ise bu güvenliğin en stratejik unsurlarındandır. Kaleler genellikle konumu itibarıyla stratejik yerlere yerleştirilmektedir. Bu yerler arasında yol kavşağı, ana yol, geçit yerler gibi öneme haiz alanlar kalelerin kurulma sebeplerindedir.¹⁷

Osmanlı coğrafyacılarından Kâtip Çelebi ve seyyah Evliya Çelebi Bana Luka'da iki kale bulunduğunu belirtmişlerdir. Kâtip Çelebi şehri bölen nehrin üst kısmındaki kalenin inanmayanlardan alındığını, nehrin karşı kıyısında olan kalenin ise Gazi Ferhat Paşa tarafından yaptırıldığını ve Şahin Paşa tarafından onarıldığını belirtir.¹⁸ Evliya Çelebi de şehirde iki kale olduğunu ifade eder. Çelebi, Ferhad Paşanın, fethettiği eski kalenin karşısında yeni bir kale yaptırdığını anlattıktan sonra bu iki kalenin de ebat olarak küçük ve aralarındaki mesafenin 2.000 adım olduğunu söyler. Eski kale adıyla andığı diğer kaleden detaylı bir bilgi vermeyen

*semtlerine ve Nemçe ve Macar vesair haydud eskiyasi ile İzvornik ve Srebreniça ve Tuzla ve ol havaliye müstevli olub daima kasd-i fasid ve fikr-i kâsid ile ber vechi muharrer bu diyar-ı mahsur-üş-şeklin her semtine hücûm ve isal-i mazarratdan hali olmayub ve bu serhadd-i mansurede tahassün olunacak husûn-ı metine olmamağla bu kadar âdi-i bed-nihad ile mukavemete kudretimiz olmadığindan mâada..."14 Aralık 1693. Halil İnalçık, "Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikalari*, 11/9, 1942, 186.*

¹⁵ Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek...*, 54.

¹⁶ Bayraktareviç, "Banaluka", 299.

¹⁷ Semavi Eyice, "Kale" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, 234.

¹⁸ Mustafa bin Abdullah Hacı Kalfa, *Rumeli und Bosna Geographisch Beschrieben*, 164.

Çelebi, Ferhad Paşa'nın yaptırdığı kalenin ise kârgir taş yapı olduğunu ifade etmiştir.¹⁹

Osmanlı fetihleri tamamlandıktan sonra Bosna Eyaleti teşkili akabinde sınır karakolları oluşturulmuş, eyaletin merkezi ise daha önce sancak merkezi de olan Bana Luka kabul edilmiştir.²⁰ Bana Luka, Bosna eyaletindeki 120'den fazla kaleden birisi olmasının yansısı, bir çember şeklinde oluşturulan bu sınır karakollarının gerisinde daha korunaklı bir bölgede yer almaktadır. Kale, Virbas nehrinin sol kıyısında, hafif bir tepe üzerinde yer almaktadır. Nehrin yanında yer alması stratejik konumunu kuvvetlendirmiştir.²¹

1688, 1693 ve 1697 tarihlerinde meydana gelen saldırılarda şehrin büyük oranda tahrip edilmesi her iki kalenin de yıkılmış olabileceğini düşündürmektedir.²² XVIII. Yüzyılın başlarında yapılan kale ve palanka

¹⁹ “İki kal'a olduğuyçün defterhâne-i şehri Sarây'da Banyalukateyn derler. Mukaddemâ kal'anın biri Engür kralından kalup sene (---) târihinde Gâzî Ferhâd Paşa feth edüp kal'a-i kadîm mukâbelesinde Ferhâd Paşa bir kal'a dahi müceddeden inşâ etmişdir, ammâ gâyet metîn ve sa'bdır, lâkin ikisi de küçük kal'acıklardır. Bu kal'ateynin mâbeynehümâları iki bin adım birbirinden ba'îddir, ammâ ikisi de nehr-i Virbaz'ın aşağı akdığıının sol tarafında kârgir binâ-yı seng-âbâd kal'a-i Ferhâd Paşa'dır. Kulu vecebehâneleri ve dizdârları mükemmeldir, ammâ Ferhâd Paşa'nın yeni kal'ası önünde otuz karış bir balyemez topu ve düşmana amân vermez kûpu var.” Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Cilt, 260. Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1-6. Kitaplar*, 322.

²⁰ Adem Hancı, “XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler (23-28 Eylül 1985)*, İstanbul, 1986, 263. Bosna Eyaletinin teşkil edilme tarihi olarak 1580 tarihi kabul edilmektedir. Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 109. *Bosna – Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516 – 1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Nu. 7, Ankara – 1992, 7. Bilgi için Bkz. Hatice Oruç, “15. Yüzyılda Bosna Sancağının İdari Taksimatı”, *OTAM*, 18/2005, Ankara, 2006. 249-271.

²¹ Ömer Gezer, “Bosna Serhaddinde Osmanlılar: Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Bosna Eyaleti'ndeki Osmanlı Ordusu Üzerine Bir Analiz”, *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 6-8 Ekim 2016*, Çanakkale 2017, 339-340.

²² Bu saldırılardan birçok yerleşim birimi, kale ve palanga olumsuz etkilenmiştir. Niş'den Belgrad'a varıncaya kadar mesafedeki Perakin, Hasan Paşa, Hisarcık gibi palankalar Avusturya işgalinde harabe haline getirilmiştir. Bekir Gökıınar, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, 30-31. Eyüp Kul, “Bosna Eyaletinde Askeri ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler (1700-1715)”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 28/2, 2018, 114.

tamirlerindeki nedenlerden biride budur.²³ Bununla birlikte Karlofça Barışı (1699) sonrası yapılan tamir ve onarımlar anlaşma şartları gereğince yerine getirilmekteydi.²⁴

Bu minvalde incelenen dönemin ihtiva ettiği belgelerde kaydedildiği üzere tamir ettirilen kale, toprak dolma ve çatma ağaçtan yapılmaz. Kale tamir defterinde geçen “*Bana Luka kalesi ağaçtan çatma olmağla münasib istihkamı için kârgir olmak üzere*”, “*Bosna eyaletinde Bana Luka kalesi çatma ağaçtan ve içi toprak dolma olub*”, “*Kala-i mezburun etrafı kârgir kala divarı olmak üzere*” ve “*Bana Luka kalesinin etrafı ağaç çatmadan olub her yar fena bulduğundan taş divar olmak üzere mukaddema mahazara olmağla divar olacak mahali*” ifadeleri bu durumu kuvvetlendiren bir delil olarak gösterilebilir.²⁵

Osmanlı devletindeki birçok kale taş işçiliği ile Palanka türü ağaç istihkamların bir karışımı olarak inşa edilmişti.²⁶ Bana Luka da olduğu gibi bu türden toprak dolu ve çatma ağaçtan müteşekkil kaleler Palanka türünden kale olarak da adlandırılmaktadır.²⁷ Evliya Çelebi Niş

²³ Pelidija, *Bosanski Ejalet od Karlovačkog...*, 103- 121.

²⁴ Anlaşma olmasına karşın Avusturya'nın buna uymadığı durumlarda mevcuttur. “*...hudud olmak üzere tayin olunup nehri mezburun Una tarafından vaki Pertika? ve Metroc? ve Ferşete ve Kolokoç? ve Kıracaçan? nam beş aded Taşkale...*”, “*...hudud üzerinde seneden beri zikr olan kalalar nemçe tarafından istihkam virilup ve ihata...*” BOA. ADVSMHM. 115, s. 99, Eyüp, Kul, “Bosna Sancağı”nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, c. 3, Ankara, 2016, 1045-1046.

²⁵ BOA., *MAD., D.*, 4355, 418, s. 495, 515, 528.

²⁶ Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri: Avrupa’da Hudut Boyları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, 46. “*Emma birkaç taş palanka Uyvara karib kimi sekiz saatlik ve kimi on iki saatlik yol idi. Mezkûr palankalara eman kağıdları gönderilükde içinde olan Nemçe keferesi bu yüzden cevap gönderdiler ki biz bu palanka’i taş ve kerbiçden yapmışız niçe virerüz Efendimiz bu cevaba tahammül idemeyüb her birisine başka başka asker gönderüb ve balyemez toplar ki ol palankaları yıka vire*” Abubekir Sıddık Yücel, *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevahirü't-Tevarih'i*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996. 181.

²⁷ Etrafı hendekle çevrilmiş, ağaç ve topraktan yapılan istihkama palanka denilmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 752. Stein, *Osmanlı Kaleleri...*, 45. Çatma kelimesinin terim anlamlarından biri, direkler çatılarak araları tuğla veya kerpiçe doldurulan duvardır. Hamit Zubeyr Koşay, “Türkiye Halkının Maddî Kültüre Dair Araştırmalar Yapı İle İlgili Sözler”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, 1957, 212

seyahatinden sonra Aleksaniçe Palankası'na uğramış ve burasını anlatırken *"Dörtgen şekilli bir küçük ağaç kaleye bu diyarda palanka derler"* diye ifade etmiştir. Buna karşın tamir defterinde Bana Luka kalesi için Palanka tabiri kullanılmamıştır.²⁸ Bunun nedeni kalenin aslının *kârgir* taş kale olmasıdır. Yıpranma sonrası yapılan çatma ağaç düzenlemesi bu isimlendirmeyi değiştirmemiştir.²⁹

Bazı durumlarda ise bu türden ağaç istihkamlara palanka da denilebilmekteydi. Hersek'te ki Pakvire kalesinin kale keşif defterinde ismi *"kârgir-i kebir-i kala-i Pakvire"* olarak geçmekle beraber hesaplamanın yapıldığı kısımda *"palanga-i mezbur"* olarak adlandırılmıştır.³⁰ Buna karşın Yine Bosna'da yer alan Yasanofça kalesi

²⁸ Palanka kaleler farklı ifadelerle kroniklerde yer almıştır. *"çit palanka"* (Pervar Palankası), *"taş palanka"* (Kemendvar Palankası), Abubekir Siddik Yücel, *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevahirü't-Tevarih'i*, 269. *"dolma rîhtim palanka"* (Çerkezi Kalesi), *"çit ve ağaç içi rîhtim dolma palanka"* (Gürlev kalesi), *"Ağaç palanka"* (Alekseniçe Palankası), Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Cilt, 69, 79, 184. Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1-6. Kitaplar*, 87, 100, 228. *"rîhtim ve çim dolma palanka"* (kopan kalesi), Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 7-10. Kitaplar*, (Haz. Yücel Dağlı- S.A. Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, 19. Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Cilt, 40. *"Rîh"* kum anlamına gelmekle birlikte rîhtim kumsal demektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, 893.

²⁹ Karlofça kalesi Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra bir kısmı yıkılmış ve palanka olarak tekrar yapılmıştır. *"...ama gayet sağlam kale iken fetihten sonra yer yer yıkılıp palanka hisar olmuştur..."* Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 7-10. Kitaplar*, 65. Viyana muhasarası sonrası yapılan saldırılarda şehir yakılıp yıkılmış, kalesi ise zamanla harap olmuş olduğundan hızlı bir şekilde bu güvenlik açığını kapatmak gerekecektir. Bunun için en uygun ve hızlı askeri istihkam yapısı ise içi toprak destekli çatma ağaç kale olarak görünmektedir. *"...kale-i mezbûr semtinde Bana Luka ve Ehlune kaleleri dahi harab olmağla bundan akdem keşif olunub defteri baş muhasebeye hıfz olunduğu mukayyed olunub lakin tamir olunmayub yine hali üzere kalmıştır..."* BOA., MAD., D., 4355, s. 404. Bana Luka'ya oldukça yakın olan Bihke kalesi yapılan saldırılarla harap olmuştur. *"Bosna serhaddinin sed-i sedidi olan Bihke kalesinin etrafını Una suyu dimekle maruf nehr-i azim ihata etmiş imareti müstelzim ve muktezi olub bundan akdem vaki olan muharebe esnasında küffar-ı duzah-ı kirarın iki defa muhasarasında harab olub tamir ve termimi..."*. BOA., MAD., D., 4355, s. 404.

³⁰ *"...Hersek sancağında vaki Pakvir kalası ağaçtan olub bir tarafı Gabela ve sol tarafı Novi nam küffar kalaları ve bir tarafı Karacadağ ve bir tarafı derya kenarına vaki olub*

de Bana Luka'da olduğu gibi çatma ağaç ve toprak dolma olmasına karşın, kale olarak adlandırılmaktadır.³¹ Farklı bölgelerde de olsa Faş ve kısmen de Kule kalesi içinde bu durum geçerliydi. Bu türden örnekler oldukça fazladır.³²

İçi toprak dolma çatma ağaç istihkamlar, tamamen ahşap olan palankalar gibi maliyet yönünden düşük, yapımı taş kalelere göre daha hızlı olması yönüyle, bir yay şeklinde uzanan sınır kale savunma hatları için son derece pratikti ve Osmanlı sınır savunma sisteminin temel unsuru haline gelmişti. Çevresi derin ve su dolu hendeklerle çevrili, içi toprakla desteklenmiş tahta çit duvarlardan oluşan bu yapılar içerisinde yerleşim ve garnizon barındırmaktadır. Palanka tarzı surlu bir kalede genişletme çalışmaları taş kaleye göre daha hızlıdır. Yine, kaleye burç ve diğer dış unsurlar da eklenebilmektedir.³³

Osmanlı devleti sınır hattını sadece palanka ve taş işçiliği karışımı kalelerden değil aynı zamanda yüksek taş duvarlarla çevrili taş kaleler inşa ederek de korumaya çalışmıştır. Palanka tarzı ağaç ve taş işçiliği karışımı bu istihkamlar dönemin top bombardımanına dayanıklı yapılar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu iki kale tipinin birbirinden farklı avantajları vardır. Palanka türü kalelerde duvarlara atılan top gülleleri, destekli ağaçları parçalamasına rağmen, arkadaki toprağa saplanmaktadır. Buna

sed-i sedid-i serhad olmağla taştan yaptırılmak..., ... Hala kala-i mezbur dizme ağaçtan olmağla çürüyüb taşlı bina olunmak üzere..." BOA MAD., D., 4355, s. 201.

³¹ "Bosna eyaletinde vaki Yasanofça kalesi Una ve Sava nehirleri ağızlarında olub mukaddema dolma ve çatma ağaçtan metin ve müstahkem üzere tabyalu kala olub hala eser binası olmayub ancak hendek başlarından dairen medar şaranpo dizlü olmağla kala-i mezbur kemal ... ağaçtan çatma ve dolma yaptırılmağa ve ağaçtan çatma ve bir cebehane ve zahire kabzi için miri anbar yaptırılmağa muhtaç olub lazım gelen kerestesi..." 18 Safer 1112/ 4 Ağustos 1700, BOA., D., BKL., d., 32277, s. 7

³² Kılıç Ali Paşa'nın 1579'da yaptırdığı kale, ağaç ve çimden müteşekkildi ve bundan dolayı bulunduğu yer itibarıyla de bol yağıştan dolayı ağaçlar zamanla çürümüş, tamir bir ihtiyaç haline gelmişti. Yaklaşık 150 yıl sonra 1724 yılında tamirine başlanan Faş kalesinde kalenin tamiri için taş kullanılmış ve kârgir olarak inşa edilmiştir. Kalenin daha önceki yapılmış olan tamirlerinde hangi malzemenin kullanıldığı belirlenememiş olması rağmen, ağacın bol ve taşın olmaması önceki kalenin ahşap olduğunu düşündürmektedir. Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları VI*, İstanbul 1986, 70. Muzaffer Erdoğan, "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk Sanatkarı Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa- Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, (2011), 26.

³³ Stein, *Osmanlı Kaleleri...*, 46. Abdullah Turhal, Osmanlı Kalelerinden Palanka, *Askeri Tarih Notları*, No 8, Eylül 2009, 1, 3-4.

karşın surları tamamen taştan oluşan kalelerde ise güller taşları parçalayıp surun çökmesine sebep olabilmektedir. Palanka türü kalelerin en zayıf noktası ise çitlerinin ağaçtan yapılmasından dolayı ateşe verilerek hızlıca yanmasıydı.³⁴ Her iki kale tipi ile ilgili en önemli kıyaslamalardan birini Temeşvar kalesini tasvir ederken Evliya Çelebi yapmaktadır. Çelebi burada Palanka türü kalenin taş kaleye olan üstün yönlerini vurgulamıştır.³⁵

Bu türden ahşaptan yapılan kaleler için en önemli sorun olarak sadece ateş görünmüyordu. Palanka gibi ağaçtan yapılma toprak destekli surlarda zamanla çürüme meydana gelebiliyordu. Bana Luka kalesinin de tamirinin yapılma gerekçesi “*Bosna eyaletinde Bana Luka kalesi çatma ağaçtan ve içi toprak dolma olub ...çatma ağaçları çürüyüb harabe müşerref olmağla çatma ağaçın deyninden taşra tarafından*

³⁴ Stein, *Osmanlı Kaleleri...*, 46.

³⁵ “...Bu hisâb üzre şekl-i muhammesdir, lâkin ne taşdır ve ne tuladır. Cümle kalın meşe ve pelîd ağaçlarından mebnî bir palankadır. Taşra yüzü çit örme bir kat ince beyâz ve mücellâ dîvâr şekilli çitdir. Üstâd-ı kâmil bu çiti yaban asmalarından örüp üzerine alçı ve beyâz kireç sürüp nûr-ı mücellâ kuğu-misâl bir kal’adır, ammâ iç kat dolma palankası iki kat sûtûn-ı bâlâlardır kim mâbeynini üstâd-ı kâmil bennâ horasan ve kireç ve alçı ile eyle rihtim etmiş kim bin yıl niçe yüz bin top-ı kûp gülleleri ursan palanka direklerinin aralarına güller girüp gâ’ib olur. Taş kal’alar gibi topdan aslâ havf u haşyeti yokdur. Eğer palanka ağaçların âteşe uralım deseler deryâ-misâl sudan ve bataklardan yanına varılmaz ve etrâfında bataktan meterise girilmez ve iç kal’adan ve dörd aded makas tabyalardan şayka toplar âdem gezdirmez, değil ki palankasın âteşe uralar. Bir vech ile kabza-i teshîre almak mümkün değildir, illâ muhâsaradan gayrı ilâc yokdur, zîrâ gâyet metîn kal’a-i hisn-ı hasindir. Eğer denirse “Ağaç kal’a mürûr-ı eyyâm ile çürümez mi?” denirse, belî çürüyen sûtûn-ı müntehâların kırk elli yılda bir çıkarup yerine bir dirah-ı müntehâ korlar..., “Eğer su’âl olunursa bu kal’aya bu kadar himmet olunduğuna göre niçün taş binâ ve niçün tula binâ olunmadı?” denilirse, “bu diyârda taş mesâfe-i ba’ideden gelmeğe muhtâc ve taş topa dayanmaz ve tula binâ bârânın kesretinden ve handaklarında olan nehr-i azîmin vefretinden ağaç palanka metîn etmişler ve zemîni oynak çamurlu yer olmak ile taş binâ birkaç yıla varmayup ka’r-ı zemîne geçer deyü üstâd-ı bennâ-yı âkîbet-endîş-i zevîl-ukul bu kal’ayı palankadan inşâ etmiş, ammâ ilm-i hendese üzre var makdûrun sarf edüp ol bennâ-yı bânî bu kal’ada kasd-ı tasarruflar etmiş kim im’ân-ı nazar ile nazar eden atlas-ı felekde eyle bir kârgîrlık bir mi’mâr-ı selef etmemişdir. Netîce-i merâm bu kal’a hemân savaşı perhâş içün binâ olunmuşdur kim bir cânibinde aslâ ve kat’â havâlesi yokdur.” Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Cilt, 198-199, Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* 1-6. Kitaplar, 245-246.

dairen medar taş duvar ile mücedden bina olmak” belirtildiği haliyle kale etrafındaki ağaçların çürümesiydi.³⁶

Yapılacak olan tamir işinde kireç ve ağaç kullanılması kalenin Horasani tekniğiyle inşa edildiğini göstermektedir. Bu yöntemle kale surlarını kuvvetlendirmek için destek sütunlarında kireçli harç kullanılarak surlar çok daha güçlü olmakta ve top ateşine de son derece mukavemet göstermektedir.³⁷

Karlofça sonrası Devletin en önemli gündem maddelerinden birisi de sınır hattındaki kale ve palankaların tamir veya inşa edilmesiyle Osmanlı askeri kuvveti yeniden örgütlendirilmesiydi. Bosna eyaletinde ise bu durum daha çok tamirle geçirilecek, ancak çok az yerde yeni kaleler inşa edilecektir. Bu durumun en önemli sebebi ise Habsburglarla yapılan anlaşma gereğince kale inşasının yapımının engel teşkil edecek madde konulmasıydı.³⁸

Bu minvalde Bana Luka da yeni bir kale yapılması yerine içi toprak dolu çatma ağaçtan müteşekkil fakat harap bir vaziyette olan eskisinin tamirine girişilmiştir. Bana Luka kalesi tamiratı işi Şubat 1703’de Bana Luka kadısına verilen hücceti şeriyeye ile başlamış olduğundan anlaşmalara uygun bir durum göstermekteydi.³⁹ Kalenin tamir işi her ne kadar başlamış olsa da bitirilmesi oldukça uzun sürmüştür. 18 Mayıs 1714’de yazılan bir hükümde ise kale tamirinin istenilen hız ve seviyede

³⁶ BOA., MAD., D., 4355, s. 528.

³⁷ “...ama dizme direklerin içleri horasani ve rıhtım kireç ile sağlamlaşmış olduğundan gece gündüz nice bin adet balyemez topların kelle kadar güllerini kale bal gibi yiyiğ tırnak yarası kadar zarar vermezdi...”, Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1-6. Kitaplar*, 381. Stein, *Osmanlı Kaleleri...*, 46. Ömer Gezer, *Kale Ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, 158. Doğal taş duvar bileşenlerinin bağlantıları, harçla, metal kenetlerle veya taşların birbirine geçirilmesi ile sağlanmaktadır. Duvar örgüsünde taşları birbirine iyice bağlayabilmek için çimento harcı, kireç harcı gibi bağlayıcı malzemeler kullanılır. N. Volkan Gür, Ömer Ş. Deniz ve Savaş Ekinci, “Kagir Yığma Duvarlarda Taşıyıcı Malzeme ve Bileşenler”, 6. *Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu Bildirleri 12 – 13 Nisan 2012*, Bursa 2012, 3.

³⁸ Gezer, *Kale Ve Nefer...*, 58, 64.

³⁹ “tamirat-ı masarif-i kala-i Bana Luka defter-i keşf hüccet-i şeriyeye-i kadı-yı Bana Luka Gurre-i Şevval 1114”, BOA MAD., D., 4355., s. 418.

sürdürülemediği belirtilmiş ve gerekenin yapılması belirtilmiştir.⁴⁰ Kale tamir işinin bu kadar uzun sürmesine birçok olumsuz durum sebebiyet vermekteydi. Bana Luka'da ki bazı kudret sahibi kişilerin yerel halkı kale tamir işine yardım etmemeleri yönünde engellemeleri, surlarda kullanılacak taşların uzak mesafelerden getirilmesi bu sebeplerdendi. Bunun yanında bu tarihlerde eyaletin birçok yerinde kale tamiri yapılması da işgücü sıkıntısına neden olmuştu. Aynı zamanda Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu zor durumda tamir işlerinin uzamasına sebep verebilmekteydi.⁴¹

Buna karşın kale inşaatı 1715 yılında büyük oranda tamamlanmıştır. 1716-1718 yıllarında Osmanlı ile Venedik ve Avusturya orduları arasında yaşanan savaş sonucu Bosna'da bir kısım kale elden çıkmıştır. İmzalanan Pasarofça anlaşmasıyla Bosna'da Sava nehrinin güneyinde kalan bir kısım kale elden çıkmasına rağmen Bana Luka kalesi Osmanlılarda kalmıştır.⁴² Bu olaydan yaklaşık 20 yıl sonra Hildburghausen komutasındaki 80 bin kişilik Avusturya ordusu Bana Luka kalesini kuşatmıştır. Hem asker sayısı hem de bulundurulan mühimmat Osmanlı tarafında oldukça endişe meydana getirmiştir. Avusturya ordusu kuşatmaya başladığı andan itibaren gece gündüz kaleyi top ve humbara atışına tutmuştur. Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın kumandanlığında Osmanlı ordusunun üstün gayretiyle Avusturya ordusu mağlup edilmiştir.⁴³

Bana Luka Kalesinin Taş Kaleye Dönüşüm Süreci

Kalenin tamir işi ilk olarak 1703 tarihinde Bana Luka kadısına kalenin tamirat masrafını belirlemek amacıyla keşif defteri için hüccet verilmesiyle başlamıştır. Yine bu yılın sonuna doğru kale tamiri için Saraybosna'dan mimar ve taş ustası talep edilmiştir.⁴⁴ Fakat anlaşıldığı kadarıyla tamir işi keşiften hemen sonra başlayamamıştır. Bunun en

⁴⁰ BOA MAD., D., 4355. s. 495.

⁴¹ Kul, "Bosna Sancağı'nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)", 34. Gezer, *Kale ve Nefer...*, 247.

⁴² Gezer, *Kale Ve Nefer...*, 208.

⁴³ Ömer Bosnavi, *Bosna Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, 20, 55, 64-70. Bosna valisi Ali Paşa'ya gönderilen 10 Eylül 1737 tarihli hükümde bu rakam 70 bin olarak kaydedilmiştir. BOA. ADVNSMHH. 143, s. 150.

⁴⁴ BOA MAD., D., 4355., s. 418, Ömer Gezer, *Kale ve Nefer...*, 247.

önemli sebebi bu tarihte bölgede birden çok kale ve palankanın tamir işinin aynı tarihlere rastlaması olarak gösterilebilir. Bununla birlikte Kale tamiratının yapılması için emir gönderilen 1703 tarihi Osmanlı payitahtında büyük bir isyan neticesinde taht değişikliğinin olduğu zamana tekabül etmektedir.⁴⁵ Siyasi, iktisadi ve askeri yönden oldukça zorlanan devlet sınır bölgelerindeki tamirat ve inşaa faaliyetlerine beklenildiği kadar hızlı davranamamış olması düşünülebilir.⁴⁶

Keşif defterinde daha sonra Bosna Beylerbeyi olacak olan Ferhadpaşazade Mustafa'ya 1703'de gereken paranın civar kaza ahailerinin yardımı ile gönderildiği bildirilmiştir. Defterde “...kazaları ahailerinin bizzat ianetleri yalnız 9.000 kuruş ile taş divar olmak üzere 1115 senesinde Bana Luka da sakin Ferhadpaşazade Mustafa Bey mübaşeritiyle binası ferman ve akçesi havale olmuşken bina hali üzere kalmağın havalaesi tarihine almak üzere ferman olmuş iken kala-i mezbur Bosna serhadinde hudud-ı islamiyede vaki varoş dahi bir şehr misüllü olub düşmanın dahi def-i mazarratı ve ol havalinin hıfz ve hırsaseti için gereği gibi tamir ve termim ve ihyası elzem...” ve “...bu sene-i mübarekde bina ve tamirine mübaşeret olunub divar binası ve kireç harcı için kifayet mikdarı lazım gelen taş ihracı ve nakli ve esliyesi için iktiza eden araba ve amelelerin ol vilayetinden muteber üzere lazım gelen ücretleri bina emini yedinden verilmek ferman olduğu üzere maden emini Ferhad paşazade Mustafa'nın malen bizzat ve kala neferatı ve Kamengrad kazasından maada balada zikrolunan kazalar ahalisinin bizzat ianetleri ile ihya olunmak üzere...”⁴⁷ ifadelerinden

⁴⁵ İktisadi düzenin bozulmasına sebep teşkil eden durumlardan belki de en önemlisi yapılan savaşların mali sistem üzerinde ki etkisidir. Askerleri her daim hazır bekletme ve savunma yapılarının geliştirilmesi askeri harcamaların maliye üzerinde yükünü arttırmaktadır. Ramazan Gökbunar, Ali Rıza Gökbunar ve Alpaslan Uğur, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri”, *Maliye Dergisi*, Sayı 159, Temmuz-Aralık 2010. 77.

⁴⁶ Sultan II. Mustafa cebecilerin isyanı sonucu yerini III. Ahmet'e bırakmıştır. İsyanın en görünürdeki sebebi cebecilerin birikmiş alacaklarının verilmeyişidir. III. Ahmetin tahta geçmesi akabinde merkezi yönetim siyasi ve iktisadi olarak yıpranmış devleti toparlamaya gayret göstermiştir. Özellikle asilerin alacakları, tamamen boşalmış olan hazine dışında, boçlanmalar yoluyla ödenmeye çalışılmıştır. Geniş bilgi için bkz., Rifa'at Abou-El-Haj, *1703 İsyanı, Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi, 2011 Ankara.

⁴⁷ BOA., MAD., D., 4355, s. 418.

gereken para havale edilmesine rağmen binanın hali durumunun sürdüğü, şehrin düşman tehlikesine açık olduğu belirtilmiştir. Bana Luka kadısına kalenin masraf keşfi için 1703'de yazılan telhis ve yine 1707'de gönderilen ferman arasındaki dört yılda tamiratla ilgili bir gelişme yaşanmaması şartların oldukça zor olduğunu akla getirmektedir.⁴⁸

1707 tarihli bana Luka kadısına gönderilen fermanla keşif defterinde kaydedildiği haliyle kalenin etrafına duvar, zahire ve mühimmat için anbar ve sundurma yapılması için maliyet hesabı yapılmıştır. Buna göre yapılan keşifte kale etrafına örülecek taş duvar 1.234 zira yani 984,73 metre olarak öngörülmüştür.⁴⁹ Fakat yapılan hesaplamalarda Bana Luka kalesinin etrafı oldukça kötü olduğu sebeple bütün kalenin etrafı 1.340 zira 1.069,32 metre, yükseklik, dokuz zira yani 7.18,2 metre ve genişliği iki zira yani 1,59 metre olmak üzere gereken yerlerin tamiri veya eklenmesi için uzunluk, yükseklik ve genişliğiyle toplam 24.120 zira 19.247 metre taş duvar oluşturulacak alan olarak hesaplanmıştır.⁵⁰

Duvar olarak yapılacak olan tamiratın toplam masrafı ise 1.447.200 sağ akçedir. Buna anbar ve sundurmanında eklenmesiyle masraf 1.463.200 sağ akçeye ulaşmakta, buda 120 akçe bir kuruş hesabından

⁴⁸ "Gurre-i Şevval 1114-18 Şubat 1703-17 Muharrem 1119/ 20 Nisan 1707". BOA., MAD., D., 4355, s. 418.

⁴⁹ Bu hesaplamada 1 zira 79.8 cm olarak alınmıştır. Zira ortalama olarak 54,4 cm tekabül eden bir uzunluk ölçüsü birimidir. Bu ölçü biriminin coğrafyalara göre çok farklı rakamları da çıkmaktadır. Zira, inşaat ölçü birimi olarak ise 79,8 cm'e göre hesaplanmaktadır. XIX. yy'ın ikinci yarısında ise 77,5 lik bir oranda kullanılmaktadır. Bu kullanılan birimin kökeni ise Mısır doğramacı arşınıdır ve Ziraül mimari veya zira bin neccari olarak adlandırılmaktadır. Walter Hinz, *İslamda Ölçü Sistemleri*, Çev. Sevim Acar, İstanbul 1990. 73-74.

⁵⁰ BOA MAD. D. 4355, s, 418. 5 Zilhicce 1122/25 Ocak 1711'de kalenin eskiden ne kadar büyüklükte surlara sahip olduğu kaydedilmiştir. Buna göre inşa edilecek duvar ve tabyaların uzunluğu 14 zira 11,17 metre, genişliği ise 6 zira 4.79 metredir. Daha önce keşif edildiği üzere kalenin nehre bakan ve uçurumlu kısımları da 20,5 zira 16,35 metre boyundadır. Bu uçurumlu kısımlarda Zindan Tabyası ve Kayaboyu tabyaları yer almaktadır. Kayaboyu tabyasının boyu biraz daha düşürülerek 20 zira 15,96 metre olması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında Kayaboyu tabyası tarafından akan ve Virbas nehrine karışan Çerkune suyu kaleyi korumak için yeterli imkân sağlayacağından buradaki tabyaların genişliği 4 zira 3,19 metreden 3 zira 2,39 metreye düşürülmesi uygun bulunmuştur. BOA MAD. D. 4355, s, 518. Günümüzde restorasyonu yapılmış haliyle kalenin bütün alanı 26.000 metrekare, duvarları ise 21.000 metre kare üzerindedir. Zlata Duraković, *Banja Luka- Geschichte, Kunst und Kultur*, 5.

12.193 kuruş yapmaktadır. Aslında ilk keşif bedeli bu rakamın oldukça altında olan 9.000 kuruş olarak kaydedilmiştir. “*Bana Luka kalesinin etrafı ağaç çatmadan olub her yar fena bulduğundan taş divar olmak üzere mukaddema mahazara olmağla divar olacak mahalli 1.234 zıra ve neccariye ve ırgadiye ve kireç ve kereste ve sair levazımı ahali-i vilayet ianetiyle 9.000 kuruş bina ve tekmil olacağı mukaddema keşif olunmuştu*”. Maliyet hesabında 1121 yılında yeni bir düzenleme yapılmış toplam rakam 15.400 kuruş olarak belirtilmiştir.⁵¹ Her üç rakamında farklı olması tamir alanının yapılan tahmini keşfinin şartlar ve duruma göre değişebileceğini göstermektedir.⁵²

Yapılan toplam alanın zira başı (79,8 cm) maliyeti ise 60 akçe olarak tespit edilmiştir.⁵³ Tamirat için Yayçe, Bosna, Prevadi, Koytaniçe gibi kazaların ahailerinin toplanan para 9.000 kuruştur. Bu para kalenin ilk keşif maliyetinin karşılığıdır. Bu paranın 8.000 kuruşu mübaşir olan maden emini Ferhadpaşazade Mustafa tarafından yapılacak olan tamirata gereken taş ve bunların nakliyesi, araba ve amele masrafları için havale edilecektir.⁵⁴

Tablo 1: Bana Luka Kalesi Tahmini Keşif Bedeli⁵⁵

İşin Nevi	Toplam Tutar (sağ akçe /kuruş)
Yapılacak kârgir kale duvarı	1.447.200
Zahire bulundurulacak anbar	10.000
Top, kundak ve çeşitli mühimmat için yapılacak sundurma	6.000
Toplam	1.463.200/12.193

⁵¹ “*bu sene-i mübarekde kala-i mezburun binasına mübaşeret ve ihtimam eylemeniz için kasur iktiza eden 7505 kuruşdan müteveffa-i mezbur bundan akdem taraf-ı miriden verilmek üzere*”, “*kala-i mezburun keşif olunduğu üzere bilcümle masarifi olan 15.400 kuruş*” BOA., MAD., D., 4355, s. 516.

⁵² Bana Luka kalesinin tamirat masrafı, ilk keşifindeki 9.000 ve son keşifindeki 15.400 rakamlarının çok üstünde olan bir maliyete ulaştığı görülmektedir.

⁵³ “*tertibi halî üzere 24.120 zıra olub 60’ar akçeden 14 yük 47.200 akçe*” BOA MAD. D. 4355, s. 418. BOA., MAD., D., 4355, s. 516.

⁵⁴ “*8 Muharrem 1119/11 Nisan 1707*”. BOA., MAD., D., 4355, s. 418.

⁵⁵ 17 Muharrem 1118/29 Nisan 1707. BOA., MAD., D., 4355, s. 418.

1708-1709 seneleri

Bu tarihte kale binası için yapılacak 140.000 araba taşın nakli için 7.608, kireç çarkı için 350 ve kireç yakılması amacıyla fırın yapımına 287 olmak üzere toplam 7.895 kuruş Bana Luka kârhanesi nazırı Ferhadpaşazade Mustafa Bey marifetiyle verilmiştir. Bu paranın 5.000 kuruşu Üsküp nüzul avarızından 2.895'i ise Üsküp cizyesinden karşılanması için havale olunması emredilmiştir.⁵⁶ Bu paranın yanında bu tarihte Beylerbeyi olan Mustafa Bey'in tathir akçesinden 7.600 kuruş tamir işine ayrılacaktır.⁵⁷

Aynı zamanda kale inşasında kullanılmak için her biri 10 zira olmak üzere 6.000 adet pelid ağacınının Bana Luka, Yayçe, Kostayniçe ve Virhuniye ahalipleri işçiler vasıtasıyla kesip nakl etmek üzere Hersek, Kilis İzvornik ve bazı kazalardan temin edilmesi de istenilmiştir. Bu iş için kullanılacak 180 araba için araba başına günlük 50 çürük akçe⁵⁸ verilmesi öngörülmüştür. Yine bazı kazalardan her neferine günlük 22 sağ akçe verilmek şartıyla 130 neccar ve günlük 11 sağ akçe ücret verilen 180 cerahor gönderilmesi emredilmiştir. Bunun yanında kireç harkı işinde çalıştırılmak üzere Birvenik ve Yayçe kazalarından 6'şar usta kireç yakıcıya günlük 44 çürük akçe verilmesi de uygun görülmüştür. Daha önce belirtildiği haliyle hark edilecek 350 fırın kirecin 50'si bu tarihte

⁵⁶ BOA., MAD., D., 4355, s. 515

⁵⁷ BOA., MAD., D., 4355, s. 528.

⁵⁸ Bu tarihte Bana Luka Kalesi tamir defterinde ödenen ücretlerde bir kuruş bazen 120 bazen de 190 çürük akçeye tekbül etmektedir. Bakınız tablo 5 ve 6. İşçi ve malzeme ücretleri ile ilgili 2 *Cemaziye'l-evvel 1126/16 Mayıs 1714*'de yazılan bir kayıta hesaplama oranı olarak 160 kullanılmasına rağmen bunun sağ akçe mi yoksa çürük akçe mi olduğu belirtilmemiştir. BOA MAD. D. 4355, 495, s. 515. Bu dönemde halkın günlük ihtiyaçlarına cevap verebilecek, akçeye göre daha büyük bir sikke olan Pare 3 akçeden hesaplanırsa sağ, 4 akçeden hesaplanırsa çürük akçe olarak adlandırılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin faklı kur uygulaması olarak uyguladığı sağ ve çürük akçe ikili kuru hazinenin gelirini arttırma amaçlıydı. 1691 haziranında Hazineye girecek para düşük kur olan resmi kurdan, hazineden çıkacak para ise daha yüksek olan piyasa kurundan olması kararlaştırılmıştır. Böylelikle kuruş 120 akçeden hazineye girmiş oluyor ve daha yüksek bir meblağ olan 160 akçeden hazineden çıkarak devletin %30 oranında bir kar yapması sağlanıyordu. Farklı kur uygulamalarından kalma sağ ve çürük akçe deyimini bu dönemden kalmadır. Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1965, 70-71. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016. 557-558.

hazırlanmış, kalanının da ivedilikle hark edilmesi istenmiştir.⁵⁹ Bu türden bir gecikmeye sebep olacak durumlardan birisi de defterde belirtildiği haliyle kireç yakımı yapılan yer ile kale arasındaki mesafedir. Kalenin tamiri için yakılacak kireçler kaleden üç buçuk saatlik mesafelerden getirilmesi, tamir işinin uzamasına sebebiyet vermektedir.⁶⁰ Aynı zamanda işin uzamasının farklı bir sebebi de kireç harkı için lazım olan taş ve odunun temin edilmesinde bazı kimselerin bu işe mani olmasıdır.⁶¹

Kale tamiri işinde işçiler dışında en önem arz eden kişi Mimardı. Osmanlılar 17. Asırdan itibaren sınır bölgelerine mimar bulundurmaya devam ediyorlardı. Kale mimarları işinin ehli olmalıydı. Bana Luka'da da bu iş için Hersek sancağında Mostar da ikamet eden, maharetiyle bilinen Luka adlı zimmi Ocak 1709'da mimar tayin edilmiştir. Tayin edilen mimarların yevmiyesi ise 60 sağ akçedir.⁶²

Tablo 2: 1708 Yılı Bana Luka'ya Nakledilen Araba Adedi⁶³

Liva-i Bosna		Liva-i Hersek		Liva-i İzvornik		Liva-i Kilis kaza-i Gölhisar		Top
Ar.	Yer. Bir.	Ar.	Yer. Bir.	Ar.	Yer. Bir.	Ar.	Yer. Bir.	
27	Kaza-i Saray Nahiye-i Velsuka maa Kreşova ve Foyniçe	5	Kaza-i Çernine nahiye-i atik?	4	Kaza-i Gradçeniçe	6	Gölhisar	
18	Kaza-i Travnik maa nahiye-i İrence	5	Kaza-i Estolçe	4	Kaza-i Lozice			

⁵⁹ 1710 tarihinde neccarlara 28 çürük akçe verilmiştir. *22 Ramazan 1122/14 Kasım 1710, BOA., MAD., D., 4355*, s. 515, 516, 521, 528, 529. Bu dönemde İstanbul da çalışan bir inşaat işçisi 24 akçe almaktaydı. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 2012, 176.

⁶⁰ "...kalesi tamiratı ve binasiçün hark olunan kireç kapularının bazıı kala-i mezbureden 2,5 ve bazı 3,5 saat yerde olub..." *BOA., MAD., D., 4355*, s. 529.

⁶¹ "...kireç harkı için iktiza eden taş ve odun kat bir ferd mâni olmayun olur vaki olursa isim ve resimleri arz ve ilam olunmak üzere emrim verilmek..." *BOA., MAD., D., 4355*, s. 529.

⁶² *BOA MAD. D. 4355*, s. 498, 521, 528. Luka bir yıl sonra mimar olarak görülmemektedir.

⁶³ "25 Cemaziye'l-ahir 1120/11 Eylül 1708" *BOA., MAD., D., 4355*, s. 530. "4 Cemaziye'l-evvel 1126/18 Mayıs 1714" de Bana Luka'ya ulaşan toplam araba adedi 150'dir. *BOA., MAD., D., 4355*, s. 494.

6	Kaza-i Kamengrad	3	Kaza-i Belgradçık	4	Kaza-i Koruye			
10	Kaza-i Tesite maa nahiye-i Jice maa Mağlay	4	Kaza-i Çaniçe	3	Kaza-i İroznik			
1	Kaza-i Derine			3	Kaza-i Belite?			
6	Kaza-i Kaladine maa Olova			10	Kaza-i Muhahtin?			
4	Kaza-i Yayçe			5	Kaza-i Memlehin			
8	Kaza-i Berçe maa Kenjin							
2	Kaza-i Vişegrad							
6	Kaza-i Çelebi Pazarı							
14	Kaza-i yenipazar							
2	Kaza-i Mitrofcacık							
7	Kaza-i Yenivaroş maa Peripoy							
17	Kaza-i Srebreniçe							
128		17		28		6		179

Tabloda da görüldüğü üzere kale tamiri için en fazla araba şehrin güneyinde kendisine en yakın yerleşim olan Bosna livasındandır. Bosna'yi sırasıyla İzvornik ve Hersek sancakları izlemektedir. Tamirat için toplam 179 (180) arabanın gelişinin gecikeceği anlaşılmış olduğundan kireç ve kum nakli için acil ihtiyaç olan 45 arabanın ivedilikle gönderilmesi Mustafa Paşa'ya bildirilmiştir. Bu arabaların 42'si Hersek sancağındandır. Fakat bu 45 arabada çeşitli bahanelerle (hastalık vs) Bana Luka 'ya gitmemişlerdir.⁶⁴ Bu durum devletin kale binası inşasında karşılaştığı zorlukların başında gelmektedir. İşçilerin zamanında gelmemesi daha öncede bahsedildiği üzere iktisadi durumun olumsuz seyretmesinden kaynaklanmış olduğunu akla getirmektedir.

⁶⁴ "Bana Luka tamirâtı için hala ihracı ferman olunan 180 araba olub lakin geç vakte kalmağın 45 araba kireç ve kum nakline ziyade salyane olunub gelmek üzereler iken ..., ...hastalığı müşetted olmağla ...gelmemişlerdir deyu..." BOA MAD., D., 4355, s. 530.

Tablo 3: Bana Luka Kalesi Tamirinde çalışacak Neccar ve Cerahor Sayısı

Yerleşim Birimi	Neccar			Cerahor		
	Nefer		Yevm	Nefer		Yevm
	1709	1712 ⁶⁵	1709/1712	1709	1712	1709/1712
Mostar	30	30	22	30	30	11
Foyniçe nam-ı diğer Belgradçık ⁶⁶	30	3	22	30	3	11
Çerñiçe	10	10	22	20	20	11
Foça	15	15	22	20	20	11
Prepol	10	10	22	20	20	11
Taşlıca	10	10	22	20	20	11
Esnołce	8	8	22	10	10	11
Nova	12	12	22	20	20	11
Çaniçe	5	5	22	10	10	11
Toplam	130	103	2860	180	153	1980

Yukarıdaki tabloda Bana Luka kalesi tamiri için nakil amacıyla istenen arabalar, neccar (marongoz) ve cerahor (amele) gibi işçiler ve 12 kireç yakıcı Temmuz 1709 tarihine kadar Bana Luka 'ya ulaşmamış olduğu kale mimarı Hasan ve Ahmed tarafından bildirilmiştir.⁶⁷ Bu durum kale inşa

⁶⁵ "7 Safer 1124/16 Mart 1712", BOA., MAD., D., 4355, s. 524. "8 Zilkade 1125/26 Kasım 1713" ve "4 Cemaziye'l-evvel 1126/18 Mayıs 1714" tarihinde de neccar ve cerahor sayısı ile ödenen ücretler değişmemiştir. BOA., MAD., D., 4355, s. 490, 494.

⁶⁶ "...bunlardan 54 ref ve ücretin verecek 6...", BOA., MAD., D., 4355, s. 530.

⁶⁷ "Bosna eyaletinde vaki Bana Luka kalesi binasıçün Bosna ve Hersek ve İzvornik sancaklarında vaki kazalardan 219 araba beher arabaya yevmi 50'şer çürük akçe ve Yayçe ve Birvenik kazalarından dahi 12 nefere kireç yakıcı her neferine yevmi 44 er çürük akçe ve Mostar ve gayri kazalardan dahi 130 neccar 80 nefer ırgad neccarın beher neferine yevmi 22 şer ve ırgadın beher neferine yevmi 11 sağ akçe mübaşir yedinden verilme şartıyla bundan akdem için başka başka emr isdar. Zikrolunan işçi taifesi bu ana değin kalaya gelmedikleri kala-i mezbur mimarı mezbur Hasan ve Ahmed ilam etmekle." "21 Cemaziye'l-evvel 1121/29 Temmuz 1709", BOA., MAD., D., 4355, s. 530.

işinin tam anlamıyla adı geçen tarihte bile başlayamadığını göstermektedir. Bu ana kadar yazılan her emirde özellikle işçi ücretlerinin verilmesi sürekli olarak emredilmiştir. Bu durum çalışanlara hak ettikleri ücretlerin verilmesinde sıkıntıların yaşandığını düşündürmektedir. Farklı bölgelerde yapılan kale tamirlerinde uygulanan ücret tarifesi, Bana Luka'ya gelecek olan işçilerin diğer kalelere gitmesine neden olması da ihtimal dahilindedir. Bunun yanında III. Ahmet'in saltanatının başlarında görülen iktisadi zorluk ve akçenin değer kaybı bu türden sorunlara yol açabilmektedir.⁶⁸

Yapılacak işin bitirilmesi vefat etmiş olan eski Bosna Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya ferman olunmuştur. Mustafa Paşa hayatta iken 40.464 araba taş ve 870 araba kum nakli yapılmış, 201 fırın kireç ise hark edilmiştir. Yapılan her iki işin masrafı 3.809,25 kuruş olmakla birlikte kale içerisine yapılacak cami içinde 280 kuruş harcanmasıyla bu dönem için toplam masraf 4.089 kuruşa ulaşmıştır. Belirlenen 7.895 kuruştan bir sonraki döneme ise 3806 kuruş kalmıştır. Bununla da nakli gereken malzemeler ve kireç harkı için harcanılması istenmiştir.⁶⁹

Bana Luka kalesinin ilk keşif bedeli olarak gözüken 9.000 kuruş daha sonra 12.193'e, bu tarihte de 15.400 kuruşa çıkarılmış, önceki dönemden kalan 3806 kuruşa ilave olarak 7.505 kuruş 1121 senesi tamiratı için ayrılmıştır. Bu meblağın 4.500 kuruşu Bosna eyaleti cizyesinden karşılanacak, kalan 3.005 kuruş ise "ahar malından sebebi tahrir hükmü" ile havale olunacaktır.⁷⁰

1710-1711 seneleri

Kale tamirat işinde en önem verilen işlerden olan kireç harkı için civar kazalar ve Bana Luka'daki ahali de kale neferatının haricinde çalıştırılmaktaydı. Bu tarihte 40 fırını Kostayniçe ve Virhunye, 120 fırını Bana Luka kale neferleri ve 96 fırını ise Bana Luka kazası reayasından elde edilmesi için mübaşir olan Ahmet vasıtasıyla kale binasına memur olan Hasan ve Mehmed'in tevzi etmesi istenmiştir. Bana Luka

⁶⁸ Bihke kalesi tamirinde çalışacak neccarlara Bana Luka'da verilenden daha fazla olarak 50 çürük akçe, cerahora ise 25 çürük akçe verilmektedir. Fakat taş nakli için gelen arabalara araba başına verilen ücret Bana Luka'daki ile eşittir. *BOA., MAD., D., 4355, s. 413.*

⁶⁹ *BOA., MAD., D., 4355, s. 515, 516, 528.*

⁷⁰ "2 Muharrem 1121/14 Mart 1709" *BOA., MAD., D., 4355, s. 516.*

kazasından gönderilecek 96 fırının 24'ü gönderilmemiştir. Bu duruma sebebiyet veren durum ise nakl ücretlerinin halk üzerindeki olumsuz etkisidir. Kaza reayası kalan 72 fırını hark etmiş olsalar bile nakle gücü yetmeyeceklerini bildirmiş olmasından dolayı nakil için ücreti miri'den karşılanmak üzere 300 beygir tedarik edilmesi kadiya bildirilmiştir. Tamir işinde kullanılacak atların her birine günlük 12.5 sağ akçe verileceği bildirildikten sonra geçen sene yapılan harkların nakliyesi için halktan herhangi bir ücret talep edilmemesi de emredilmiştir.⁷¹

Kale için bir başka sorunda kalenin yanından geçen Virbas nehri üzerindeki değirmenin kale duvarına verdiği zarardır. İki gözlü olan Değirmen kalenin hemen bitişiğindedir ve aldığı suyu doğrudan kale duvarına akıtmaktadır. Bu durum duvarın zarar görmesine sebep olacağından, vakıf değirmeni olsa da, değirmenin kalenin alt tarafında kayalık bir kısma taşınması için emir verilmiştir.⁷²

Haziran 1710 tarihinde yazılan bir emirde kalenin bazı tabyalarının önüne yapılması düşünülen hendeklerin yapılacağı yerler bu işe müsait olmadığı anlaşılmıştır. Hendek yapılamayan diğer tabyalar ise Çerkune suyu bu işi göreceğinden uzunluk ve alanı daha önce tespit edilenden daha kısa tutulmuştur. Bunun yanında masraftan kaçınmak için kalenin ağaç çatmasının tamamen kaldırılması düşünülmüştür. Yoğun geçen savaşlar ve para yokluğunun sebep olduğu bu durum buranın, Bana Luka ileri gelenlerine, tamirat sonrası cüz'i bir askerle savunulabileceği ve metin olmaları gerektiği şeklinde bildirilmiştir.⁷³

Bana Luka kalesi masraflarını Ocak 1712'de yapılan muhasebesine göre 1709-1711 tarihlerinde toplam yapılan harcama 13097 kuruştur.

⁷¹ "...nakli için ücret yetmez ise nakl edemezüz deyu taallül etmeleriyle zikroluan kireçi nakl için ücretleri miriçün verilmek üzere..." "5 Recep 1122/30 Ağustos 1710" BOA., MAD., D., 4355, s. 517.

⁷² "...kala-i mezburun divarına olan zararını def için zikrolunan iki göz değirmeni haliya oldğu mahalden kaldırılıb kalanın alt tarafında kaya yortu tabir olunur mahale vaz ettirilüb..." "5 Recep 1122/30 Ağustos 1710", BOA., MAD., D., 4355, s. 517.

⁷³ "...ve harab olan kadimi çatmasının ...taşra tarafından hala binası ferman olunan taş binaya mümanaatdan gayri faidesi olmağla ağaç çatması bilkülliye ref ve bir kaide hemvar taş divar olmak üzere bina ve istihkam verilmesi masarif ile olduğundan gayri metin ve müstahkem olub cüzi asker ile muhafazası mümkün olmağın bu veçhile olması evvel olduğu Bana Luka mimarı ve neferatı ağaları..." "5 Rebiü'l-ahir 1122/3 Haziran 1710", BOA., MAD., D., 4355, s. 518.

Bu meblağın 12.847'si Bana Luka kalesi tamiratına, 250'si ise Bihke kalesine yapılan anbar için harcanmıştır. Bir önceki yıl harcanan 6854,5 kuruşla birlikte, 1710 yılında 4530 kuruş ve bu yıldan 1711'in çalışma dönemi sonuna kadar 1462.69 kuruş harcanmıştır. 1710-11 senesi toplam harcama 5992.5 kuruştur. Bununla birlikte bu dönem için tamirat defterinde belirlenenden 686 kuruş daha fazla harcama yapılmıştır. Kale tamirati için en fazla masraf ise 2924.5 kuruşla taş ve kum nakilleri için yapılmıştır.⁷⁴

1712 senesi

Mart ayında verilen emirde 103 neccar ve 153 cerahorun bir an önce hazırlanması istenmiştir.⁷⁵ Daha önce olduğu gibi neccarlar günlük 22 akçe cerahorlar ise 11 akçe ücret alacaktır. Her iki işçi grubuna ödenecek ücret 473.880 sağ akçedir. İşçiler dışında nakliye için günlüğü 50 çürük akçeden 50 öküz arabası da talep edilmiştir.⁷⁶ Bunlara ödenecek ücret 300.000 çürük akçe yani 192.000 sağ akçe olmaktadır. Araba ve işçi ücretleri 665.880 sağ akçe yani 5.549 kuruşa ulaşmıştır.⁷⁷

Mart ayına gelen tamir dönemi kış şartlarının ağırlaşması üzerine bahara ertelenmiştir.⁷⁸ Bahar ayı içerisinde bir önceki sene hark olunan 220 fırın kireç ve lazım gelen ağaçlar ile işçilerin gönderilmesi bunların ücretlerin mübaşir malından verilmesi emredilmiştir. Malzemenin nakledilmesi amacıyla da bir önceki sene talep edilen fakat kadı ve mütesellimin verilen ücretleri kabul etmediği 300 beygirin ve 6000 pelid ağacının gönderilmesi ivedilikle talep edilmiştir. Buna rağmen haziran ayında beygirler ve ağaçlar hala gönderilmemiş olması tamir işinin gecikmesine neden olmaktadır. Beygirlerin gelmemesinde en önemli sorun beygir başı ödenecek olan 12 çürük akçedir. Tespit edilen ücret bir sonraki yıl mübaşir Ahmet tarafından verilecektir. Aynı zamanda tamir işinde nöbetleşe çalıştırılmak üzere Bosna'daki diğer kale ve

⁷⁴ BOA., MAD., D., 4355, s. 522.

⁷⁵ "7 Safer 1124/16 Mart 1712", BOA., MAD., D., 4355, s. 524.

⁷⁶ Aslında daha önce Istar-ı Eflak kazasından 15 araba gönderilmek üzere hazırlanmıştır. Kaza kadısı gönderilecek arabalar için vergi alınmamasını bildirmesi üzerine, Istar-ı Eflak kazası mukataa'ya bağlı olduğundan, araba gönderilmesi ile ilgili bir emir yazılmamış, arabalar Bosna sancağı kazalarından talep edilmiştir. BOA., MAD., D., 4355, s. 524.

⁷⁷ Bir sağ akçe 1.5625 çürük akçeye tekabül etmektedir. BOA., MAD., D., 4355, s. 524.

⁷⁸ "17 Safer 1124/26 Mart 1712" BOA., MAD., D., 4355, s. 524.

palangalardan eleman ihracı istenmiştir. Bu kale ve palangalar da bulunan 4500 kişinin kale tamiri için gönderilmesi emredilmiştir.⁷⁹

Eylül ayında Kale tamirine nazır tayin olunan Ahmet'in arzıyla beygir ve diğer malzemelerin maliyeti olan 1900 kuruşun tahriri yapılan maldan, cizyedardan para gelmezse şartıyla, ödenmesi istenmiştir.⁸⁰

1713 senesi

Bu tarihte bir önceki sene talep edilen işçi ve malzemelerle ilgili verilen emirde ruz-ı hızır (mayıs) ayında bunların hazır olunmaları istenmiştir. Bunun sebebi daha öncede bahsedildiği üzere kış ayının ağır geçmesi tamir işini geciktirmiş olmasıdır.⁸¹

Bir önceki sene verilen işçi ve malzeme ücretleri 6949 kuruş olmakla birlikte bu paranın 1000 kuruşu bina nazırı tayin edilen Ahmed Bey'in elindedir. Ahmet bey bu paranın 800 kuruşunu amele, 200 kuruşunu ise demir için harcamıştır. Bu arada nazır Ahmet beyin bina ile ilgili muhtemelen muhasebede gösterdiği vukufiyetsizlik üzerine yerine bu işden anlayan Bana Luka kârhanesi tamiri işini yapan mimar Mustafa Ağa nazır ve mimar tayin edilmiştir.⁸²

⁷⁹ "...Gerekli olan kamur bargiri Bana Luka ve Virhuniçe ve bakiye-i Kostayniçe kazalarından ücretleri bina mübaşiri yedinden verilmek şartıyla ihraç ve müaccelen nakl ittirmek için mukaddema emrim sadır olmuştur. Kadı ve mütesellim bargir ücretlerine muhalefet eylediğiniz bugüne kadar ol mikdar bargiri ihraç ve kireç etirilmeyub bu sene-i mübarekde kala tekmili olunmak üzere. Kadısınız mütesellimsiniz ferman olan 300 res kamur bargiri kaza-i mezburlarda tamamen ihraç ve hark olunmuş kireçi aceleten nakl olunması için eylesiziz..." BOA., MAD., D., 4355, s. 524, 525. 526. Bu sorunların yanında yerel yöneticilerinde tamirler için para talepleri halk üzerinde olumsuz bir görüntü de bırakıyordu. Aynı tarihlerde Bana Luka kadısının taş, kireç, ahşap alımı için belirlenenden daha fazla para toplaması şikâyete konu olmuştu. Enes Pelidija, *Bosanski Ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*. 79.

⁸⁰ BOA., MAD., D., 4355, s. 527.

⁸¹ "Lakin şiddet-i şita vakti duhul edub sene-i mezburda bina ve tekmili mümkün olmamağla evvel baharda kasur kalan ebniyesine mübaşeret ve tekml olunmak şartıyla sene-i sabık üzere iktiza eden neccar ve cerahor ve araba kazalardan ve kireç nakli için kamur bargiri tayin olunan kazalardan ve münavebe tariki ile bizzat inayet eylemek üzere tayin olunan kala ve palangalar yerlü neferati yine ihraç olunmak üzere Bosna Beyberbeyisi Ahmed Paşa arz ederler". BOA., MAD., D., 4355, 491. s. 526.

⁸² "8 Rebiü'l-evvel 1125/4 Nisan 1713" BOA., MAD., D., 4355, s. 492.

Anlaşılan odur ki işçi ve istenen malzemelerin Bana Luka kalesine getirilmesi içinde sürekli olarak sorunlar baş göstermektedir. Bu duruma iklim ve coğrafi şartların yanında iktisadi durumun sıkıntılı olması da sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Bununla ilgili bir örnek ise nakl için kullanılacak beygirlerin bu tarihte bile hala işbaşı yapmamalarıdır. Aynı zamanda kireç harkı içinde çalışacak 12 kireç yakıcı da tedarik edilememiştir.⁸³

1714 senesi ve sonrası

Bu tarihe kadar kale tamiri için kullanılacak 6.000 adet pelid ağacının ancak 2.120 adeti kale inşaatının olduğu mahale nakledilebilmişti. Bu tarihte ise Bana Luka kazasından elde edilmesi gereken 3.300 balvan ağaçtan 1.560'ı eksik kalmış olduğu belirtilerek bunun derhal gönderilmesi talep edilmiştir.⁸⁴ Bana Luka Kostayniçe ve Virhunye'den 300 beygir, kireç yakma işi için 12 kireç yakıcı ve çeşitli kalelerden Bana Luka 'da çalıştırılmak amacıyla 4.500 kişi için mayıs ayında tekrar emir verilmiştir.⁸⁵

Tablo 4: Kale İnşaatında Çalıştırılmak Üzere Bana Luka 'ya Gelen İşçi Adedi⁸⁶

Yerleşim Birimi	İşçi	Yerleşim Birimi	İşçi
Kala-i Karunye?	317	Kala-i Dobor	167
Kala-i Kamengrad	118	Kala-i Doboy	139
Kala-i Nov-i Cedit	661	Kala-i Peşte?	328
Palanga-i ...atik	143	Palanka-i Cedit tabi-i Peşte	30
Kala-i Foça	329	Palanga-i Desçe?	124
Kala-i İslaniye	59	Kule-i Cedit kurb-i Desçe?	40
Kule-i cedit	60	Kala-i Malay	333
Dubniçe	251	Kala-i Gradhacı	151
Kala-i Besayofça	78	Kala-i Yayçe	85
Gradska-i Atik	502	Palanga-i Sih?	50
Palanga-i Dobay	173	Kala-i Kapud?	20

⁸³ BOA., MAD., D., 4355, s. 492, 493.

⁸⁴ "25 Muharrem 1126/11 Şubat 1714" BOA., MAD., D., 4355, s. 492.

⁸⁵ BOA., MAD., D., 4355, s. 494.

⁸⁶ 4 Cemaziye'l-evvel 1124/9 Haziran 1712 ve 8 Safer 1125/6 Mart 1713. BOA., MAD., D., 4355, s. 494. Kale ve Palanka isimleri tam olarak tespit edilemediğinden okunduğu üzere kaydedilmiştir.

Pakanga-i Doyosiç	97	Palanga-i maden-i Bevarlik	23
Palanga-i Derbend	222		
Toplam	3.010		1.490
Genel Toplam	4.500		

Verilen emirlerin birçok durumda yerine getirilmemesi tamir işinin eksik kalmasına sebebiyet vermekteydi. Nisan 1714 yazılan emirde 1713 senesinde bazı kazalardan gelmesi gereken 50 arabadan sadece 10'unun geldiği, yine marangoz ve amelelerinde gelme emirlerine (adem-i itaat) itaat etmedikleri bildirilmiştir. Bu durum kale binasının tamir işinde kimsenin çalışmadığı ve iş yapılamaz durumda olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı çalışacak ücretlilere tespit edilenden daha fazla ücret verilmesi ile birkaç neccar ve cerahor kendi rızalarıyla gelmeyi kabul etmiştir. Fakat bu kişilerin azlığı kale tamir işini oldukça yavaşlatacağından işin bir an önce bitirilmesi için sözü geçen işçi ve malzemelerin biran evvel gönderilmesi söylenmiştir. Bunun üzerine kaleye yakın bazı kazalardan ücretleri verilen toplam 150 araba ile kalenin yerli neferlerinin de yardımıyla bu işin bitirilmesi istenmiştir.⁸⁷ Fakat haziran ayında verilen bir başka emirde de yukarıda geçen durumlar baş göstermiş olduğundan aynı minvalde yeni bir emir daha verilmiştir. Verilen bu emirde kalenin tamiratının ne kadarının tamamlanmış olduğu ve hangi mahallerin yapılmamış olduğu sorulmaktadır.⁸⁸

Kale tamiratı işinin Ocak 1715'de verilen bir fermanla 1712'den bu zamana kadar olan harcamaları çıkarılmıştır. Buna göre tamiratla ilgili malzemeler 4 yük 43.300, çalışan işçiler 3 yük 20.508 ile ek birtakım malzeme için 138.378 akçe tutmuş olup nazır tayin edilen mimar Mustafa'ya teslim edilmiştir. Kuruş olarak toplam masraf bu dönem için havale edilen 6.949 kuruşdan 569 kuruş fazla gerçekleşerek 7.518'e tekabül olmuştur. Bunun yanında kale tamirat işinin ilk başladığından bu

⁸⁷ BOA., MAD., D., 4355, s. 495.

⁸⁸ "...zikrolunan amele ve araba neferatı bir gün mahallerinden ihraç ve mevcut ettirilüb ve bu ana değin kalanın ne mikdar mahalli yapılub tekmiil olmuştur ve ne mikdar mahalli kalmıştır..." "4 Cemaziye'l-evvel 1126/18 Mayıs 1714", BOA., MAD., D., 4355, s. 496.

tarihe kadar yapılan toplam harcama ise 24.704 kuruş olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁹

Bu haliyle kale tamirat işinin başlandığı 1703 tarihinden 1715'e kadarki süreçte birtakım sıkıntılardan dolayı oldukça uzadığı anlaşılmaktadır.

Ömer Bosnavi meşhur eserinde Bana Luka kalesinden “*metin kale*” olarak bahsetmektedir. Bana Luka kalesinin 1737 yılında Avusturya ordusuna karşı başarılı bir şekilde durmasında bu dönemde yapılan tamiratın etkisinin büyük olduğu bir gerçektir. Bosnavi bu durumu: “*Karşı yakaya geçen bu askerler de önce mevzilere girdiler, gerekli tahkimatı yaptıktan sonra da kuşatma işine başladılar. Kalenin doğu yakasında, ırmak kıyısında bulunan varoşu da, sudan suya varıncaya dek, derin ve geniş hendeklerle çevirdiler. Kale ve varoş tıpkı siyah bulutlarla örtülmüş ayın nur yüzü gibi çepeçevre hendeklerle karanlığın arkasına gizlenmiş oldu. Hendek tamamlandıktan sonra dokuz yere toplar koydular, humbaralar yerleştirdiler. Gece gündüz kaleyi dövüp ateşler yağdırdılar. Kale halkını sıkıştırmak için var kuvvetleriyle çalıştılar. Her gün ve her gece bin sekiz yüz top ve humbara atmaya başladılar.*”⁹⁰ ifadeleriyle anlatmaktadır. Elbette kale kuşatmasının Avusturyalılar tarafından başarısızlıkla sonuçlanmasında ana etken Osmanlı askerlerinin göstermiş olduğu mukavemettir. Bunun yanında kalenin muhkem oluşu, kuşatma altındaki kale askerlerine de büyük bir cesaret vermektedir.

Sonuç

Fethedildiği 1528 yılından 1686 yılına kadar Bosna Eyaletinin merkezi olan Bana Luka bulunduğu konum itibarıyla askeri önemini sürdürmüştür. Bana Luka, 1686'da Avusturya'nın işgaliyle karşılaşmış, şehir ve nüfusun önemli bir kısmı bundan olumsuz etkilenmiştir. XVIII. yüzyılla birlikte Balkanlarda Osmanlı Devleti lehine Avusturya ve Rusya ile yaşanan savaşların etkisi ile, devlet merkezi, hudut savunmasının en

⁸⁹ “25 Muharrem 1127/31 Ocak 1715” BOA., MAD., D., 4355, s. 498-500. Bakınız Ek Tablo 8. Bosna'da ki kale tamirlerinde yapılan keşifler zamanla çeşitli maliyetlerin ortaya çıkmasıyla birçok kez yenilenmekteydi. Ehlune kalesinin ilk tamirat keşfinden 5.532 kuruş olan maliyeti, 11.227 kuruşa kadar çıkmıştır. BOA., MAD., D., 4355, s. 457.

⁹⁰ Ömer Bosnavi, *Bosna Tarihi*, 54, 55.

önemli merkezleri olan kalelerin yeniden ihyası için büyük çaba sarf etmiştir. Bana Luka’da tamiri yapılan kalenin bölge savunmasında “*Kala-i mezbur eyaleti Bosnanın serhaddi ve düşman-i dinin kahir kahi olub münasib istihkamı ehem ve mukaddema binasına mübaşeret olunub*”⁹¹ ifadesinde de kendini bulduğu gibi Bosna savunmasının başlangıcını teşkil ettiği söylenebilir.

Şehrin en önemli savunma yapısı olan kale, Ferhadpaşa tarafından kârgir taş bir yapı olarak bina edilmiş, fakat yaşanan çatışmalı süreçlerde oldukça yıpranmıştır. Şehrin 1688 ve 1697 tarihlerinde çeteler ve askerler tarafından işgali sürecinde büyük oranda yıpratıldığı göz önüne alındığında kalenin bir kısmının veya tamamının yıkılmış olabileceği düşünülmektedir. Tamiratın başladığı dönemde keşif defterinde yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla kale, içi toprak dolu çatma ağaçlardan oluşmakta ve kârgir taş yapı olarak tamiratının yapılması istenmektedir.

Birçok yönden yorgun olan devlet saltanat değişikliğiyle iktisadi açıdan daha da zor bir duruma düşmesi bölgedeki tamirat çabasını da olumsuz etkilemiştir. Bu yönüyle Bana Luka da olduğu gibi yapılan tamir işleri uzun seneler sonunda bitirilebilmiştir. Devletin bu şekilde zorlanmasında sadece Bana Luka’nın değil sınır hattında ki diğer kalelerin de tamir masrafı yükünün bulunması etkindir.

Yaklaşık 12 yıllık sürece yayılan tamir işi birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Özellikle kale için çalıştırılacak işçilerin tamir için kaleye geç varmaları bunların başında gelmektedir. Aynı şekilde çeşitli araç-gereç ve malzemenin dışarıdan Bana Luka ’ya getirilmesinde de bu türden aksaklıklar ortaya çıkması da işin uzamasına neden olmuştur.

Yine tamir işindeki göze çarpan sorunlardan birisi de yapılan hesaplamaların çoğunlukla tutmamasıdır. Bana Luka kalesi için yapılan tahmini keşif rakamları birçok defa harcamaların altında kalmıştır. Buna göre 1714’de yapılan muhasebesinde ilk yapılan keşif bedelinin iki katından fazla bir para tamirata harcanmıştır.

Kale tamirinin bitimi sonrası en önemli hadise olan Avusturya işgaline direnilebilmesinde, bu dönemde yapılan tamir çalışmalarının etkisinin büyük olduğu söylenebilir.

⁹¹ BOA., MAD., D., 4355. s. 491.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tapu Tahrir Defterleri: 201, 239, 411, 435.

Maliyeden Müdevver Defterler: 540, 4355.

Mühimme Defterleri: 99, 115, 143.

Şikâyet Defterleri: 10.

Bâb-ı Defteri Büyükkale Kalemî Defterleri: 32286, 32294, 32295.

Araştırma Eserler

Aydın, Mahir, " Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları VI*, İstanbul 1986. 67-138.

Bosna – Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516 – 1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Nu. 7, Ankara – 1992.

Bosnavi, Ömer, *Bosna Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

Bayraktareviç, Fehim, "Bana Luka", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1979, 299-300.

Bejtic, Alija, "Banja Luka Pod Turskom Vladivinom, Arhitektura I Teriterijalni Razvitak Grada U XVI I XVII Vijeku", *Nase Starine*, Sarajevo 1953, 91-116.

Demir, Mesut, *1686-1687 (H. 1097-1098) Tarihli Atık Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul-2010.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.

Duraković, Zlata, *Banja Luka-Geschichte, Kunst und Kultur*, Wien 2015.

Emecen, Feridun, "Banaluka", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, 49-51.

Erdoğan, Muzaffer, "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk Sanatkarı Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa- Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, (2011), 25-46.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Cilt, İlk Tab', Dersaadet İkdâm Matbaası, 1315.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 7. Cilt, Devlet Matbaası İstanbul 1928.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı kütüphanesi Bağdat 307 numaralı yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz. Yücel Dağlı- S.A. Kahraman, İbrahim Sezgin) Yapı Kredi Yayınları. 5. Kitap, İstanbul-2001,

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1-6. Kitaplar*, (Haz. Yücel Dağlı- S.A. Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 7-10. Kitaplar*, (Haz. Yücel Dağlı- S.A. Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname*, Beşinci Cilt, Birleşik Yayınevi, İstanbul.

Eyice, Semavi "Kale" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001. 234-242.

Gezer, Ömer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, (Basılmamış Doktora Tezi).

....., "Bosna Serhaddinde Osmanlılar: Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Bosna Eyaleti'ndeki Osmanlı Ordusu Üzerine Bir Analiz", *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 6-8 Ekim 2016*, Çanakkale 2017, 338-347.

Gökbunar, Ramazan, Ali Rıza Gökbunar ve Alpaslan Uğur, "17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri", *Maliye Dergisi*, Sayı 159, Temmuz-Aralık 2010. 70-87.

Gökpınar Bekir, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

Gölen, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek: Siyasi, İdari, Sosyal ve Ekonomik Durum*, TTK Basımevi, Ankara 2010.

Gür, N. Volkan, Ömer Ş. Deniz ve Savaş Ekinci, "Kagir Yığma Duvarlarda Taşıyıcı Malzeme ve Bileşenler", *6. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu Bildirleri*, 12 – 13 Nisan 2012 Bursa 2012, 1-10.

El-Haj, Rifa'at Abou, *1703 İsyanı, Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi, 2011 Ankara.

Hamdija Kresevljakovic, "Stari Bosanski Gradovi", *Naše Starine Godišnjak Zavoda Za Zaštitu Spomenika Kulture Sr Bosne I Hersegovine*, I, Sarajevo, 1958 I, 7-45.

....., *Izabrana Djela III, Banje, Vodovodi, Hanovi I Karavansaraji, Banje U Bosni I Hercegovini (1462-1916)*, Veselin Maslesa, Sarajevo, 1991.

Hancıç, Adem, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler (23-28 Eylül 1985)*, İstanbul, 1986, 263-270.

Hinz, Walter, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Sevim Acar, İstanbul 1990.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

....., "Saraybosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları*, II/9, 178-187; II/11, 1942, 372-384,

Koric, Elma, "Fortifikacijski Kompleks Banje Luke U XVI Stoljeću", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju (POF)*, Vol. 56, Sarajevo 2007, 145-158.

Koşay, Hamit Zubeyr, "Türkiye Halkının Maddi Kültüre Dair Araştırmalar Yapı İle İlgili Sözler", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, 1957, 201-240.

Kul, Eyüp, "Bosna Sancağı'nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, c. 3, Ankara, 2016, 1045-1066.

.....,"Bosna Eyaletinde Askeri ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler (1700-1715)", *Türkiyat Mecmuası*, c. 28/2, 2018, 111-136.

Mustafa bin Abdullah Hacı Kalfa, *Rumeli und Bosna Geographisch Beschrieben*, Hazırlayan: Joseph Von Hammer, Wien 1812.

Oruç, Hatice, "15. Yüzyılda Bosna Sancağının İdari Taksimatı", *OTAM*, 18/2005, Ankara, 2006. 249-271.

Sahillioğlu, Halil, "*Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*," İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Doçentlik Tezi, İstanbul 1965.

Stein, Mark L., *Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 2012.

Pelidija, Enes, *Bosanski Ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718.*, izd. »Veselin Masleša«, Sarajevo 1989.

Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh yayınları, İstanbul 2016.

Turhal, Abdullah, *Osmanlı Kalelerinden Palanka*, Askeri Tarih Notları, No 8, Eylül 2009.

Yücel, Abubekir Sıddık, *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevahirü't-Tevarih'i*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.

Tablo 5: Bana Luka Kalesi çalışanlarına Ödenen Meblağlar 1

Tarih	İşçi	Aded	Çalışılan gün	Günlük Yevmiye Toplam	Ödenen	Günlük Yevmiye ⁹²	Ödenen (Kuruş)
20 Safer 1120/11 Mayıs 1708	Kireç Yakıcı	6	-	-	-	44 (ç)	-
	Kireç Yakıcı	6	-	-	-	44 (ç)	-
20 Rebiü'l-ahir 1121 ile 21 Şaban	Neccaran		121	7.767	170.874	22 (s)	fi 120 Kuruş
	Cerahoran		121	13.131	144.441	11 (s)	fi 120 Kuruş
	Toplam			20.898	315.315		fi 120 Kuruş: 2627,5 pare:5
Gurre-i Ramazan 1122- 2 Z 1122/24 Ekim 1710-22 Ocak 1711	Neccaran	-	146	2.295	50.490	22 (s)	fi 120 kuruş: 420,5 pare:1
	Amele	-	146	4.043	44.473	11 (s)	fi 120 Kuruş: 370,5 pare:4
	Toplam			6.338	94.963		
22 Cemaziye'l-ahir 1122/18 Ağustos 1710	Kireç Yakıcıyan	6	450	-	19.800	44 (ç)	fi 190 kuruş
	Kireç Yakıcıyan	6	330	-	14.520	44 (ç)	
	Toplam				34.320		fi 190 kuruş: 180,5 pare:25

⁹² S: sağ Akçe Ç: çürük Akçe

Tablo 6: Bana Luka Kalesi Çalışanlarına Ödenen Meblağlar 2

Tarih	İşçi	Aded	Çalışılan gün	Günlük Yevmiye Toplam	Ödenen	Günlük Yevmiye	Ödenen(Kuruş)
3 Ramazan 1122/ 26 Ekim 1710	Kireç Yakıcı	50	185	-	7.400	40 (ç)	fi 190 Hesab: 38,5 pare:8,5
Evasıt-ı Şevval 1122/12 Aralık 1710	Taşçı Kat ve kuşe			-	3.124	48 (ç)	fi 190 kuruş:16 pare:84
	Mütemedan	5+1	438	-	17.520	40 (ç)	fi 190 Kuruş :92 pare:40
Evail-i Şevval 1122/2 Aralık 1710	Mimar	1	60	-	7.200		fi 120 kuruş 60
	Toplam	63	1.463		35.244		
Gurre-i Ramazan 1222/24 Ekim 1710	Neccaran ve ...Yayçe ve Bana Luka	13	774	-	38.700	50 (ç)	fi 190 Kuruş
		26	905	-	37.020	28 (ç)	
	Toplam	39	1.679		75.720		fi 190 kuruş: 398,5 pare:5
18 Rebî'ü'l-evvel 1123 ila 5 N sene-i minh/ 6 Mayıs 1711-17 Ekim 1711	Mimar	-	165-15=150	-	9.000	60 (s)	-
10 Ramazan 1124/ 11 Ekim 1712	3	165-15=150	72	10.800	24 (s)	-
10 Ramazan 1124/ 11 Ekim 1712	Sekaban	4	165-15=150	72	10.800	18 (s)	-
18 Ramazan 1124/ 19 Ekim 1712	Neccaran	50	165-15=150	1100	165.000	22 (s)	-
10 Ramazan 1124/ 11 Ekim 1712	Cerahor	75	165-15=150	1350	201.500	18 (s)	-
18 Ramazan 1124/ 19 Ekim 1712	Mutemedan	7	165-15=150	175	26.250	25 (s)	-
8 Ramazan 1124/ 9 Ekim 1712	1	165-15=150	25	3.750	25 (s)	-
8 Ramazan 1124/ 9 Ekim 1712	Nakl-i kum	6	165-15=150	108	16.200	18 (s)	-
	Toplam	146		2902	443.300	210	Fi 120 Kuruş: 3.694 salis 6 pare:3

Tablo 7: Bana Luka Kalesi Tamiratı İçin Gelen (Batman) Araba Adedi

	Liva-İ Bosna		Liva-İ Hersek		Liva-İ İzvornik			Liva-i Kilis	
	1708	1714	1708			1708	1714	1708	
Şehir	Batman	Batman		Batman		Batman	Batman		Araba Aded
Kaza-İ Sraga Maa Nahiye-İ Vesika ve Güveşova ve Foyliçe	27	31	Kaza-i Çernine Nahiye-İ Atik?	5	Kaza-i Gradçaniçe	4	4	Kaza-i Gölhisar	6
Kaza-İ Bravenik Maa Nahiye-İİreniçe	18	18	Kaza-i Estolçe	5	Kaza-i Borsiçe	4	3	-	-
Kaza-i Kamengrad	6	6	Kaza-i Belgradçık	3	Kaza-i Bruse	4	3	-	-
Kaza-i Peşte Maa Nahiye-İ Zihne Ve Mağlay	10	10	Kaza-i Çaniçe	4	Kaza-i İzvornik	3	3	-	-
Kaza-i Derine	1	-	-	-	Kaza-i Belime	3	3	-	-
Kaza-i Kaladine Maa Olova	6	6	-	-	Kaza-i Memlehainte	10	4	-	-
Kaza-İ Yayçe	4	5	-	-				-	-
Kaza-i Berçe Maa Gizaa	8	8	-	-	Kaza-i Memlehin	5	-	-	-
Kaza-i Vişegrad	2	5	-	-	-	-	-	-	-
Kaza-i Şelebipazarga	6	6	-	-	-	-	-	-	-
Kaza-i Yenipazar	14	14	-	-	-	-	-	-	-
Kaza-i Mirofçeçuk	2	5	-	-	-	-	-	-	-
Kaza-i Yenivardi	7	6	-	-	-	-	-	-	-
Kaza-i Serberçe	17	10	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	128	130	-	17	-	33	20	-	6

Tablo 8: Bana Luka Kalesi Yıllara Göre Harcama Kalemleri⁹³

1120/1708	Taş (Araba) Nakli	3623,15
1120/1708	Kireç Fırını	186,1
1120/1708	Cami Yapımı Ücreti	280
Toplam		4.089
1121/1709	Taş ve Kum (Araba) Nakli Ücreti	3.971
1121/1709	Kireç Yakımı Ücreti	125
1121/1709	Nakil, İşçi vs. Ücreti	130,5
1121/1709	Neccar ve Cerahor Ücreti	2.627,5
Toplam		6.854,5
1122/1710	Taş ve Kum (Araba) Nakli	2.924,5
1122/1710	İşçi Ücreti	1.576,5
1122/1710	Kireçhane Malzemesi	26
1123/1711	Malzeme Ücreti	285
1123/1711	Malzeme Ücreti	420
1123/1711	Bahşiş vs.	157,5
1121-1122/1709-1710	Çeşitli Gider	600
Toplam		5.992,5
	Bihke Kalesi Anbar Binası	250
Toplam (1709-1711)		13.097
1123/1712	İşçi Ücreti	3.694
1124-25-26/1712-13-14	Ücret ve Malzeme Alımı	2.670,5
1124-25-26/1712-13-14	Malzeme	153
1124-25-26/1712-13-14	Mehmed Ve Hasan Beyin Masrafı	1000
Toplam		7.518
Genel Toplam		24.704

⁹³ 1124/1712 yılı harcamaları çeşitli sebeplerden 1125/1713 ve 1126/1714 yılına sarkmıştır.

